

Piața Catedralei
*(Tokoly ter, Piața Patriarh Miron Cristea, Piața Filimon Sârbu,
Piața Mare)*

The Cathedral Square *(Tokoly ter, Patriarch Miron Cristea
Square, Filimon Sârbu Square, Grand Square)*

*Horia Truță,
Galeria de Apă, Arad*

Abstract

It is presented in an architectural, historical, social and cultural aspect, an urban representative segment of Arad, grouped around Cathedral's Square, starting from the XVIIIth century until today.

Key words: *urbanism, neighborhood, architecture*

Segmentul urban, grupat sub numele Piața Catedralei, este azi, din mai multe puncte de vedere, un spațiu reprezentativ pentru Arad. Zona se află spre nord - vestul nucleelor orașului dezvoltat după 1700. fiind limitrofă celor două arii urbane primare, constituite în jurul Pieței Avram Iancu (orașul civil, comitatens german) și al Bisericii Sârbești¹ (orașul militar sârbesc). În prezent, hotarul dintre ele poate fi trasat numai cu aproximație, configurația majorității străzilor și clădirilor, fiind doar bănuită. Istoric, coerența zonei începe să se constituie abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când proprietarii de imobile, pierzând dreptul de a-și ridica edificiile unde și cum vor, au început să flancheze cu ele străzile anterior constituite. Unitatea arhitecturală a început să fie marcată și mai mult prin casele așezate umăr la umăr dezvoltând paralelismul liniilor orizontale, în defavoarea verticalismului formelor de până atunci.

Suprafața amintită, se află la 300 m de clădirea teatrului Clasic *Ioan Slavici*, accesul pietonal fiind facil, prin strada Ioan Meșianu, sau cu mașina pe strada Vasile Goldiș. În zonă există așezăminte religioase, locuri de parcare inclusiv pentru autobuze, stații taxi, piață agroalimentară și cu obiecte tehnice, vinotecă, magazine comerciale, restaurante, baruri de zi, cafenele și numeroase alte obiective culturale de interes public: Galeriaile

¹ Biserica *Sfinților Apostoli Petru și Pavel*, construită în 1702.

Turnul de Apă, Parcul Reconcilierii Româno-Maghiare, Biserica Sârbească, Biserica Reformată, Muzeul memorial Vasile Goldiș, etc.

De formă dreptunghiulară și orientare generală N-S, Piața Catedralei a fost numită succesiv: *Tokoly ter*, *Piața Patriarh Miron Cristea*, *Filimon Sârbu*. Din punct de vedere arhitectural, suprafața interioară de 1491,1 mp este incomplet bordată (închisă) cu fronturi construite, în nord, spațiul fiind deschis spre o întindere nedefinită urbanistic, ocupată după anul 2000, de comercianți din Republica Moldova. Gurile de străzi, sunt plasate atât în colțuri: Academia Teologică (SE), Emanuil Gojdu (SV), Ecaterina Teodoroiu (NV), Ștefan Cicio-Pop (NE), Vasile Goldiș (NE) cât și la mijlocul laturilor lungi: Ioan Russu Șirianu (V) și Ioan Meșianu (E). Pentru fluidizare, curentul rutier a fost trecut într-un circuit de sens unic, lăsând spațiul gol în centru, destinat comerțului (mese, gherete, copertine, hală, etc).

Pe această suprafață, au fost identificate 14 specii de arbori și arbuști ornamentali (Anexa1). În prezent există propuneri care susțin transformarea zonei, în una pietonală, o grădină destinată plimbărilor și socializării, a teraselor și spectacolelor în aer liber.

În planurile lui Emerik Ruttikay din 1752 și 1755, teritoriul se afla în proprietatea lui Jovan Popovici Tekelija (Thokoly), o *Grădină* care i-a purtat numele multă vreme. Sosirea la Arad a acestei familii cu rol determinant în dezvoltarea ulterioară a orașului, a fost marcată de războiul austro-turc din 1683-1699. Făcându-se remarcat în luptele austriecilor de la Zenta (1697), căpitanul Jovan Popovici Tekelija, originar din Tukulya (insula Csepel), a fost numit în 1701 comandant al Confiniului Militar de pe Mureș cu sediul în Arad și înobilat (1706), pentru merite militare. Timp de un secol și jumătate, împreună cu patru generații din urmașii săi, familia lui Jovan P. Tekelija a constituit una din cele mai importante spițe aristocrate din Arad², punând bazele comunității sârbești grupate în jurul Bisericii Sfântul Petru și Pavel (Biserica Sârbească).

Gospodăria acestui om bogat și de mare autoritate, se ridica, de una singură, pe actuala stradă Tribunalul Buteanu (Lanevschi, 2009, p. 207). Era compusă dintr-o casă la stradă, cu o curte dreptunghiulară, închisă în părțile laterale de două clădiri anexe și dintr-o grădină mare în spate. Gospodăria, în această formă, exista și în 1783, când conscripția o înregistrează în strada

² Deși Jovan Tekelija a avut mai mulți fii, familia s-a dezvoltat îndeosebi prin primul său născut Ranko, apoi prin nepotul său numit tot Jovan (II), fost grănicer, cu grad de locotenent, căsătorit cu Marta din familia mitropolitului Pavle (Nenadovic). Unul din cei doi fii, Sava Tekelija a fost o mare personalitate politică și culturală a Aradului.

Sfredelului (Borren gasse). În apropiere, pe pe un spațiu, greu de identificat azi, însă desigur, undeva, în Piața Catedralei, în capătul străzilor de azi Ion Mețianu și Vasile Goldiș, exista *Arena*, o construcție care a servit mult timp trupelor ambulante pentru reprezentații artistice și loc de agrement al arădenilor. Situarea bisericii ortodoxe Sfântul Ierarh Nicolae (azi dispărută) în imediata apropiere a gospodăriei lui Jovan Tekelija, sugerează rolul său important în organizarea activității generale a sârbilor și nu doar a celor militare. Se poate presupune că și locul cimitirului sârbesc³ plasat între strada Alexandru Gavra numită atunci (probabil) Garten Gasse (Strada Grădinii) și Grădina Tekelija (Piața Catedralei) să fie datorat tot generozității acestui om bogat și de mare autoritate.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, au început lucrările pentru înfundarea brațului activ al Mureșului, care închidea prin cele două bucle majore, în forma literei S, Grădinile Tekelija (Tokoly) și Tineretului (Jungen Garden). În 1840, s-a deschis în zonă prima școală primară românească⁴, (învățător Silviu Munteanu), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea conturul pieței fiind definit prin edificarea Catedralei ortodoxe (1861-1870) și a 16 case unele din ele fiind clădiri monumentale (1875-1885).

Prin edificarea apeductului arădean (1896), clădirile din zonă au beneficiat de apă curentă și canalizare menajeră tip Schone aplicată în premieră la Arad, de antreprenorul Hughes&Lancaster, prin firmele engleze Shone și Ault. Au fost montate conducte metalice pentru apa potabilă și tuburi din bazalt pentru cea menajeră, care curgea gravitațional la stația dejectoare montată în dreptul străzii Ioan Mețianu⁵. Aerisirea stațiilor dejectoare se realiza printr-un horn metalic înalte de 5m, care se găsește și în prezent dar nefuncțional.

În 1922, Consiliul orașului, a concentrat pe acest spațiu, comerțul agroalimentar al micilor producători, târgurile de zi și săptămânale, locul

³ A fost desființat prin ordinul imperial din 1781 și mutat în cartierul Pârneava, actualul cimitir *Pomenirea*.

⁴ Locul nu a putut fi identificat.

⁵ În total au fost montate în Arad șase stații ejectoare. La fiecare ejector, existau câte două vase din fontă, cu o capacitate de 500 - 1000 litri fiecare, așezate la nivele diferite. Dejecțiile colectate gravitațional în bazinul inferior erau pompate în cel superior și evacuate forțat, cu aerul comprimat, produs de pompele Mamuth, în hala comună de mașini a Uzinei de apă și Canalizare. Se foloseau compresoare rotative, acționate electric, apele uzate fiind revărsate în Ceala, pe terenurile agricole din afara orașului special destinate acestui scop. Capacele gurilor de canal au fost inscripționate cu textul: System Shone Beszalo Akna.

fiind numit *Piața Mare* (C. Pădurean, 2005, p. 229)⁶. Tot acolo se mai organizau întruniri politice și culturale cu mare afinență de public. Astfel, 9 noiembrie 1908, în fața Catedralei s-a ținut adunarea socialiștilor din Arad, la care a participat un grup de naționaliști români în frunte cu deputații dr. Ioan Suciu și dr. Ștefan Cicio-Pop, fapt relatat de ziarul *Tribuna* (anexa 3). La 5 martie 1912, muncitorii breslelor din Arad, părăsind atelierile au ținut o mare demonstrație pentru votul universal (anexa 4). Tot așa la 1 mai 1913, după inaugurarea Căminului Muncitorilor (lângă Piața Arenei), Partidul Social Democrat a organizat o defilare impresionantă prin centrul orașului, după care cei peste 3.000 manifestanți au participat în Piața Catedralei la o adunare populară, unde au fost ținute cuvântări (Ujj, 2011, p. 160).

Pentru înlesnirea accesului și îmbunătățirea serviciilor, Primăria a asfaltat parțial și străzile din jur, a instalat chioșcuri, apeduct, canal pluvial și Shone, closete publice și o stație de autobuz (AN F. PMA.D.134/1934, f. 15). Subsolurile clădirilor din apropiere, erau folosite ca depozite pentru mărfuri și frigorigere cu gheață naturală extrasă din Mureș⁷. În 1929, Societatea de Electricitate, schimbând lămpile din centrul orașului, a montat în fața Catedralei 4 stâlpi Manesman înalți de 8 metri cu două brațe, prevăzute cu lămpi de 500 w.

Funcția de etalare liberă în negoț, este păstrată și în prezent, mare parte din suprafața pieței fiind ocupată cu gherete și mese de expunere, protejate de copertine. În 2005, spre sud a fost construită o hală pentru produse ușor perisabile: lactate, pâine, ouă alte produse animaliere. Pe de altă parte toate aceste construcții, aparent improvizate, ecranează fațadele clădirilor ce o mărginesc. Arcadele parterelor acestor imobile, adaptate de la început funcției comerciale, ar da o altă unitate de înfățișare spațiului ridicând valoarea zonei din punct de vedere istoric și arhitectural.

Printre obiectivele culturale din acest perimetru, se află: Biserica cu hramul *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul* (Catedrala veche), alte clădiri ale ansamblului episcopal, fostele locuințe și birouri de arhitectură Ludovic Szantay și Emil Tabacovici, Centrul de Cercetare al Literaturii Argheziene,

⁶ Ulterior, târgul a fost desființat rămânând doar piață agroalimentară (Piața Mare), cu program zilnic.

⁷ Deși Fabrica de Ghiață, a fost înființată de Primărie încă din 1910, veniturile acesteia erau mici, datorită concurenței întreprinderilor particulare și exploatării gheții naturale din Mureș. Un asemenea frigoriger, pentru carne de vită, cu o capacitate de 20 t de ghiață extrasă, din Mureș se afla în curtea casei lui Schreger Victor, strada Vasile Goldiș nr. 10, închiriată în 1933 de comerciantul Aurel Popovici, din Piața Catedralei nr.1, mare exportator de animale la Viena (AN Arad, PMA, D 292/1933, f. 10).

fostele sedii ale Asociației Generale a Muncitorilor (1870) și al redacției ziarului Tribuna Poporului. Tot în Piața Catedralei funcționa Baia publică Katalin a avocatului dr. Petru Oprea, în locuința căruia s-a ținut la 2 noiembrie 1918 prima întrunire pentru constituirea Sfatului Militar Român numită Garda Națională Română (Mager, 1939, p.17).

În perioada interbelică, mai erau cunoscute aici: Restaurantul Maria Tașcă (nr.8), Pivnițele de vin Nectar Zeisler, (nr.12), Farmacia Angel (nr.16), sediul Administrației financiare – Regia Monopolurilor Statului și altele. Aici au locuit (locuesc) câteva personalități ale vieții politice și culturale arădene.

Biserica cu Hramul Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul,
(Biserica parohiei Arad-Centru, Catedrala Veche, 1861 - 1870)

Catedrala Ortodoxă Română⁸ (veche), cu hramul *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul*, a fost ridicată în perioada 1861-1870, din inițiativa episcopului Procopie Ivașcovici⁹. La vremea aceea, era percepută ca fiind cea mai amplă biserică ortodoxă din oraș, dar fără pretenția concentrării în imobil a întregii comunități arădene, ci doar a enoriașilor din cartierul Pârneava. S-a prevăzut însă, ca în momente de maximă aglomerație, prilejuite de marile sărbători sau cea a hramului, să poată fi folosit spațiul înconjurător, realizându-se o legătură gradată cu cel interior.

Corespunzător unor vechi tradiții de organizare a spațiilor ecleziaste¹⁰, terenul a fost ferm delimitat prin ziduri și alte construcții. destinate parohiei, școlii și altor funcțiuni. Astfel întregul ansamblu ecleziast devenit sacru, se deschidea către orașul profan, prin funcții specifice. Spațiul central a fost desemnat spre vest, unde se află fațada principală, deschizându-se spre piață. În mod fericit, în perioada care a urmat, biserica, nu a fost extrasă din vechiul ei context arhitectural, ocupând același loc central, în piața care s-a constituit în aceeași perioadă.

Concepută de arhitectul Anton Ziegler din Gyula, edificiul monumentalei biserici, poartă în exterior, amprenta stilului baroc clasicizat

⁸ Noțiunea de catedrală ortodoxă, vehiculată astăzi, este străină ortodoxismului românesc, fiind preluată din catolicism, unde termenul omonim, se referă, la edificiul celebrării episcopale a orașelor apusene, loc al adunării întregii comunități (Gheorghiu, 1996, p. 247)

⁹ Procopie Ivașcovici, instalat ca episcop la 18 iulie 1853, a deschis o nouă etapă în istoria eparhiei arădene, prin preocupări susținute pentru întărirea pozițiilor ortodoxe și naționale. În 1873, i-a urmat lui Andrei Șaguna în scaunul mitropolitan.

¹⁰ Vezi pe larg Gheorghiu, 1996.

de mare efect, în interior fiind respectată schema generală a planului centrat în formă de cruce și cupole specific bizantinului.

Începute în 1861, cu toate modificările intervenite pe parcursul construcției, după doi ani, lucrările au ajuns sub acoperiș, fiind încheiate, într-o formă mai modestă decât cea de astăzi, la 28 februarie 1870 (P. Vesa, 2006, p. 568).

Eleganței volumului i se adaugă proporțiile reușite, asociate cu detalii de mare finețe, care împreună încheagă o unitate. Spațiul deschis din jur, avantajează clădirea a cărei măreție, este conferită tocmai de arhitectura simplă dar de mare efect.

Fațada de vest este cea mai elaborată, fiind alcătuită din mai multe registre inspirate din stilul renescentist și baroc. Dominante sunt cele două turnuri clopotniță, la bază în secțiune pătrată, unite printr-un timpanon triunghiular proeminent, decorat cu denticuli și susținut de doi pilaștri profilați cu capiteli corintice. Prin masivitatea lor ei impun fațadei distingerea a trei panouri, fiecare fiind prevăzut cu câte o nișă terminată cu un arc în plin cintru. Central se află intrarea principală, cu o ușă din lemn în două canaturi. Forma dreptunghiulară a deschiderii, este subliniată de un ancadrament din piatră flancat de nișe de aceeași formă. Lateral, pe fațadele din nord și sud, se află câte o intrare protejată cu portal din metal și sticlă, cea dinspre sud oferind un al doilea acces în biserică. Pe aceleași laturi sunt și ferestre terminate în partea superioară cu arc în plin cintru. Spre est se află absida altarului de formă poligonală, fețele care fac legătura cu absidele laterale fiind ușor curbate.

Fiindcă locul era mlăștinos, la imobilul ridicat pe pilote, au apărut crăpături în ziduri, chiar înainte de închiderea șantierului, astfel că la începutul secolului al XX-lea, întreaga clădire, trebuia supusă unor reparații generale. Starea ei de degradare a ajuns atât de proastă, încât, a devenit obiect de aspră critică în ziaristica locală. În peretele de la intrarea dinspre sud au apărut crăpături adânci, care începeau de la fundație și traversau bolța până în partea cealaltă a bisericii.

Începând din 1903, în timpul episcopului Ioan Papp (1903-1925), vreme de câțiva ani, edificiul a fost supus renovării, turnurile fiind supraînălțate, bogat ornamentate în stil baroc, acoperite cu aramă și aurite. Între ele a fost adăugată atica cu o fereastră rotundă. La învelitoarea acoperișului a fost înlocuită țigla cu plăci de eternit zidurile consolidate și retencuite iar tâmplăria ferestrelor refăcută.

În interior, pronaosul a fost lărgit, despărțământul bărbătesc adâncit cu două trepte de marmură roșie iar podeaua îmbrăcată în ceramică. Pereții

dinspre nord și sud ai naosului au fost decorați arhitectural, cu patru rânduri a câte doi pilaștri, ale căror capiteluri combinate cu cornișe puternic profilate, susțin arce cu dublouri în plin cintru care se pierd în bolta semicilindrică.

Altarul a fost despărțit de naos, printr-un iconostas impunător, sculptat de Mihajlo Ianic¹¹ și pictat de Nicola Alexici¹² și Ioan Zaicu¹³. Sculptura scaunelor și auritura aparține lui Iosif Bosioc¹⁴

Terminarea lucrărilor au fost întârziate și de declanșarea Primului Război Mondial, vreme de aproape două decenii, cu sprijin financiar din partea guvernului român.

Totul a fost sfințit cu mare fast, în 25 decembrie 1921, la solemnitate, luând parte mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, episcopul Ioan Ignatie Papp, asistați de arhimandridul Augustin Hamsea, protosinghelul Roman Ciorogariu, protopopul Georgie Popovici, referentul consistorial Vasile Beleş și preoții Gavril Bodea, Alexa Vesalon, Traian Vățean de la biserica catedrală.

În anii care au urmat (1957-1959), biserica a fost împodobită de Anastasie Demian¹⁵, cu fresca murală iar în 1966, nișele exterioare au fost

¹¹ Mihajlo și Ivan Ianici (Ianic), au pus în Arad bazele unui cunoscut atelier de sculptură, lucrând adeseori împreună cu pictorul Nicola Alexici. Au executat lucrări la Catedrala Sârbească din Timișoara, și la bisericile din Timișoara-Mehala, Sâmpetru Mare, Sânmartinul Sârbesc, Variaș, Becicherecul Mic, Biserica Sârbească din Arad, Micălaca și altele. Foloseau un stil eclectic, dominat însă, de elemente baroce și clasice (Cerovic, 2005, p. 203).

¹² Nicola Alexici, (Nikola Aleksic), elev al lui Arsa Teodorovic, este întemeietorul unei dinastii de pictori arădeni. A studiat pictura la Timișoara și Viena, perfecționându-se doi ani în Italia. A pictat peste o mie de icoane și portrete bisericesti, fapt care-I conferă calitatea de cronicar al unei epoci din Crișana, Banat și Transilvania (L. Cerovic, 2005, p. 202; A. Cosma, 1940, p. 34, 35).

¹³ Ion Zaicu (n. 1868, Fizeș, județul Caraș – d. 1914, Timișoara) - pictor. Încurajat de învățătorul Martin Țapu din Fizeș, a învățat pictura ca ucenic al zugravului Filip Matei din Bocșa. Recomandat de Coriolan Brediceanu, în perioada 1892-1894, a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Viena ca bursier al Fundației Gojdu. În 1911, s-a stabilit la Timișoara, unde a rămas până la sfârșitul vieții. A executat pictură de șevalet și monumentală, în biserici din Banat, Crișana, Arad, Ungaria. În județul Arad, a mai pictat bisericile ortodoxe din: Nădlac, Șiclău (A. Cosma, 1940, p.41-42).

¹⁴ Iosif Bosioc, sculptor, originar din comuna Berliște, județul Caraș, a lucrat împreună cu tatăl său, sculptorul Nestor Bosioc, mobilierul a peste o sută de biserici din această parte a țării.

¹⁵ Anastasie Damian (1899-1977), profesor, pictor bisericesc, ilustrator de carte, scenograf. Provenit dintr-o familie de români macedoneni din Budapesta, s-a stabilit, la Arad, apoi la Timișoara, Cluj. A urmat studii de specialitate la București și Paris, profesând în

ornate de Eremia Profeta cu trei imagini bizantine: Isus Hristos (central), Sfântul Ioan Botezătorul și Sfânta Fecioară Maria, care în 1991, au fost transpuse de Gheorghe Răducanu (1924-1998), în mozaic. Ample lucrări de restaurare, în exteriorul și interiorul clădirii au fost realizate recent, sub conducerea lui Viorel Țigu.

De la începutul existenței sale edificiul a avut un caracter dublu. În primul rând, a servit ca biserică catedrală pentru episcopii: Procopie Ivașcovici, Ioan Mețianu, Miron Romanul, Iosif Goldiș, Ioan Ignatie Pap, Grigorie Comșa, Andrei Magieru, Visarion Aștileanu, Nicolae Corneanu, Teoctist Arăpașu (fost patriarh al României), Timotei Seviciu. Totodată clădirea este biserica parohiei Arad – Centru, din care făceau parte și enoriașii ortodocși români din Pârneava. La altar au slujit personalități de seamă ale vieții spirituale ortodoxe: Ioan Rusu (1862-1866), Ioan Ghibu (1878-1883), Traina Vățian (1887-1938), Mihai Lucața (1893-1905), dr. Ilarion V. Felea (1939-1958), Petru Dehelean (1958-1978) și mulți alții.

Imobilele cu un singur etaj din dreapta și stânga bisericii catedrale construite din inițiativa episcopului Ioan Mețianu, se armonizează arhitectural într-un complex unitar, deși au fost edificate în perioade diferite

Clădirea din Piața Catedralei colț cu strada Vasile Goldiș

Pe terenul din nordul bisericii, până la strada Vasile Goldiș, episcopul Ion Mețianu, în ședințele Sinodului Eparhial din primăvara anului 1877, a propus edificarea Reședinței Episcopale, opinie care însă nu a fost împărtășită. Clădirea actuală a fost construită în 1885 pentru închiriere ca locuințe (Vesa, 2007, p. 162)

În perioada interbelică, o parte din aceste spații au fost folosite pentru activitatea Băncii Populare Spiru Haret, o societate cooperativă de credit și economii, condusă de Iosif Moldovan (președinte) fost inspector școlar, prof. Liviu Albu (vicepreședinte) și Vasiliu Dârlea (director), consilier orășenesc pensionat¹⁶.

învățământul artistic din Cluj și Timișoara. După un stagiul de documentare pe Muntele Athos (1929), s-a specializat în frescă bisericească. Este autorul picturilor murale de la Capela Regală din Balcic (Bulgaria), Catedralele ortodoxe din Cluj (1931-1933), Târgu Mureș (1933-1934), Sibiu (1934), Sighișoara (1934-1936), Lugoj (1940-1943). A ilustrat numeroase cărți de poezie și a realizat scenografia unor spectacole de teatru și operă.

¹⁶ Din Consiliul de Administrație mai făceau parte: David Balint - revizor școlar, prof. Adam Dragoș - Școala Normală, prof. dr. Nicolae Popovici – Academia Teologică, Dimitrie Stoian – Șef de Birou la autobuzele comunale, George Morgovan și Nicolae Truța – plugari.

Clădirea din Piața Catedralei, colț cu strada Ioan Meșianu

Aripa dinspre sud (spre strada Meșianu) a fost edificată în perioada 1875-1876 pentru a servi învățământului. Acolo a funcționat în perioada 1876-1885, Institutul Pedagogic-Teologic diecezan înființat în acel an¹⁷. Potrivit planurilor lui Ion Popovici Desseanu¹⁸, elaborate în 1870, instituția trebuia să constituie nucleul unei proiectate Universități Române în Arad. Deoarece noua clădire nu corespundea întru totul misiunii sale, fiind prea mică, fără internat și nepotrivit din cauza pieței, au început demersurile pentru ridicarea unei clădiri noi, actuala Academie Teologică, realizată în 1885.

În curtea bisericii, este amenajată o grădină îngrijită, sortimentată cu 26 specii de arbori și arbuști (anexa 2). Printre arborii seculari și rondourile cu flori se disting două monumente cruciforme din lemn, prelucrate cu elemente decorative și inscripționate. Deși au fost ridicate în perioade diferite, ambele se încadrează stilului românesc de troiță¹⁹.

Troița Eroilor români căzuți în Munții Tatra

După încheierea celui de al Doilea Război Mondial, la 13 iulie 1945, soldații Diviziei 1 Cavalerie și Instrucție, s-au întors de pe front purtând cu bărbăție o Troiță, ca semn al ocrotirii în blestemul luptelor.

Această unitate militară din Arad, după eliberarea orașului de ocupația ungară din 13 - 22 septembrie 1944, continuându-și campania spre vest, s-a angajat în bătăliile din M-ții Tatra (Cehia), care au durat până în 30 martie 1945. Acțiunile de luptă au avut un efect lent, într-o regiune muntoasă, cu înălțimi de peste 1000 m. și teren abrupt, acoperit cu zăpadă înaltă, fără comunicații, pe ninsoare, ger și viscol. Inamicul bine dotat cu armament automat, antrenat și organizat pe plutoane de schiori, se angaja în raiduri rapide infiltrându-se cu ușurință în spatele trupelor române. Lipsa armamentului greu și artileriei, au făcut și mai dificilă misiunea infanteriștilor arădeni, hărțuiți de un inamic superior în dotare și pregătire pentru lupta în munți. Lupte grele s-au dat pentru eliberarea localităților: Beje, Remavska Pila, Tisovec, Sajba, Grohoti, Siac, Selezna Breznica, Salas și altele (A. Marinescu, 1984, p. 416-420).

¹⁷ Învățământul Teologic în Arad, s-a deschis în Arad, la 1 decembrie 1822, sub numele Școala clericească. În toamna anului 1876, Preparandia și Teologia s-au contopit într-un singur Institut teologic-pedagogic diecezan.

¹⁸ Ioan Popovici - Desseanu (1831-1892), avocat, parlamentar, inspector școlar, militant pentru drepturile poporului român.

¹⁹ În vara anului 2015, printr-o reorganizare a grădinii, au fost demontate pentru restaurare, urmând a fi așezate pe alt loc.

În iarna anului 1944, lemnul extras din M-ții Tatra, a servit ca material pentru cioplirea unei troițe. Adusă la Arad, crucea înaltă de 3,70 m a fost montată la început în cimitirul *Pomenirea* și sfințită de episcopul Andrei Magieru la Sărbătoarea *Înălțării Domnului* din 1946. (*Patriotul*, 30 aprilie 1946)

Doi ani mai târziu, în anul 1948, *Troița Eroilor Români căzuți în Munții Tatra*, așa cum a devenit cunoscută de public, a fost demontată și așezată în curtea Catedralei Ortodoxe Române, pe latura sudică, spre strada Meșianu.

Crucea trilobată, a fost lucrată în lemn de esență stejar și fixată pe un soclu din beton. Pe fața sa vestică au fost incizate inscripțiile: *INRI*, iar mai jos pe trunchi, se distinge textul: *Această troiță a fost lucrată pe front cu lemn din Munții Tatra, acolo unde eroii s-au jertfit pentru patrie și: Înălțată în memoria eroilor Diviziei 1-a cavalerie în anul domnului 1946 de ziua eroilor*. Ca elemente decorative se pot distinge: brâul în torsadă, rozeta, corola unor flori realizate din câte patru inimioare cu vârful spre interior. Celelalte laturi ale monumentului sunt nefinisate și neinscripționate.

Troița elevilor Liceului Elena Ghiba Birta

Programul Serbării Liceului *Ghiba Birta* din 24 iunie 1938, prilejuit de încheierea anului școlar a cuprins și momentul sfințirii unei Troițe, monument executat și așezat în curtea școlii de străjerii Liceului Industrial din Arad (Liceul de Arte și Meserii Aurel Vlaicu). După cuvântările primarului dr. Romul Orezeanu, a directorului liceului prof. Florica Bucurescu și ale altor invitați, a urmat un spectacol străjeresc (*Ziarul Știrea*, 25 iunie 1938).

După mai bine de un deceniu, Troița încrustată cu elemente decorative simple (geometrice) și rozete, a fost mutată în grădina Catedralei Ortodoxe, pe latura nordică. La îmbinarea brațelor crucii, înt-un medalion rotund, a fost pictată icoana Maicii Domnului, cu Pruncul Isus în brațe. În partea opusă, pe o placă metalică, lemnul este incizat cu un text explicativ: *S-a ridicat / această / troiță de / către ele / vele liceu / lui Elena / Ghiba Birta / din Arad / direcoare / fiind doam / na Florica / Bucurescu / 28 VI 1938*.

Clădirea din Piața Catedralei nr. 1

(colț cu strada Ion Mețianu)

Clădirea construită, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu magazine comerciale la parter și apartamente de locuit, atrage atenția prin austeritatea fațadelor identice desfășurate pe două străzi: Piața Catedralei și Ioan Mețianu. Este primul imobil din Arad, în care deasupra pivnițelor boltite din cărămidă și a spațiilor comerciale de la parter au fost ridicate trei etaje. Monotonia șirului de ferestre dreptunghiulare cu ancadramentele superioare liniare, sub forma unor cornișe, este întreruptă de brâul denticular, desfășurat sub streșină, pe toată lungimea clădirii. Accesul se face printr-o poartă pietonală, care se deschide într-un coridor îngust spre casa scârilor, cu trepte din gresie. În interior balcoanele deschise spre curte, susținute de console din piatră se desfășoară la toate nivelele, pe întreaga lungime a pereților, permițând intrarea în apartamente și spre instalația sanitară comună din capăt. Balustradele metalice sunt simple, fără elemente decorative. Într-o clădire anexă, din curte, se afla Spălătoria și baia publică Katalin, a avocatului dr. Petru Oprea. Fiind organizată cu apă, canal menajer și pluvial încă din 1896 stabilimentul asigura servicii cu tratamente terapeutice pentru pacienți cu boli locomotorii, care cuprindeau și exerciții de gimnastică (Ujj, 2011, p. 59). Pentru încălzirea apartamentelor, se folosea combustibil solid (lemne și cărbuni), sobe din tuci, iar pentru iluminat gazul de uzină²⁰, urmele vechii instalații existând încă în casa scârilor. În apartamentul lui Petre Oprea²¹, ofițer rezervist în armata imperială, în seara zile de 2 noiembrie, a avut loc o întâlnire discretă, la care au participat 14 militari români²² care alături de alte personalități ale vieții politice și culturale, au decis înființarea în Arad, a Sfatul Militar Român al Gărzilor Naționale. Organismul creat, după ce au trimis în Cetate, o delegație care să-l anunțe pe comandantul garnizoanei, generalul Resch că părăsesc armata austro-ungare recunoscând ca unic factor tutelar Consiliul militar român, a

²⁰ Uzina de Gaz, a fost construită în 1875, de o societate privată, pe acțiuni.

²¹ Locotenentul în rezervă Petre Oprea, s-a făcut cunoscut și prin incidentul nechibzuit, provocat în 29 decembrie 1918, prin sfârtecarea drapelului maghiar, în fața hotelului Central, cu ocazia vizitei la Arad, a generalului M. Berthelot (Băran, 2009, p. 190).

²² La consfățiire, au participat următorii: Căpitani - Victor Cernea (Cincul Mare), Moise Rișcuția (Rișculița-Arad), Teodor Șerb (Arad); locotenenții - Vasile Blăgan, Ioan Martin (Seceani), Iustin Nemet (Arad), Simeon Zaslo (Seleuș), Mihai Vorțan (Covăsânt); sublocotenenții arădeni - Cornel Albu, Dimitrie Bodea, Petru Oprea (gazda); elevi plutonieri - Victor Hotăran (Șiria), Traian Mager (Hălmagiu), Traian Chirilă (Socodor).

adresat un apel populației Aradului, pentru înscrierea tinerilor sub steagul românesc.

În perioada interbelică, magazinele de la parter au aparținut comerciantului Aurel Popovici, măcelar și mare exportator de animale la Viena.

Însemn memorial pentru fostul sediu al Asociației Generale a Muncitorilor

O placă memorială din marmură albă (40/40), fixată în 1970 pe fațada dinspre Piața Catedralei²³ marchează fostul sediu al uneia din primele asociații muncitorești socialiste din Arad, fiind grava prin incizie, următorul text: *În această clădire s-a / constituit la 1 iulie 1870 / Asociația Generală a Muncitorilor din Arad / afiliată la Internaționala / I-a condusă de fondatorii / socialismului științific / K. Marx și Fr. Engels.*

Organizația a fost înființată în 3 iulie 1870, într-un spațiu de la etajul trei, închiriat în acest scop. Atunci, cei 59 membri fondatori ai *Asociației Generale a Muncitorilor*, au adoptat denumirea și statutul, care a fost conceput pe baza principiilor Internaționalei I-a²⁴. Conducerea a fost desemnată prin alegerea unui comitet în frunte cu președintele Gheorghe Măcean, vicepreședinții Valenta Endre și Karl Fiertinger (N. Kiss, 1982, p., 605). Programul inițial al Asociației prevedea în principal crearea unui sistem de asigurare materială a membrilor în cazul survenirii incapacității de muncă. Acesta consta din ajutor bănesc, asistență medicală și medicamente gratuite.

În anii următori, situația materială precară, încasarea anevoioasă a cotizațiilor precum și unele divergențe apărute în rândul membrilor organizației au fost principalele motive ale stagnării activității. Situația s-a agravat după plecarea din Arad a liderilor Gheorghe Măcean, Karl Fiertinger și retragerea din organizație a lui Petre Barabaș. (Gluck, Roz, 1982, p.16)

În 1871, noul președinte Ludovic Tiszti, un ziarist cu vederi liberale, împreună cu L Bettlheim șeful Secției de Ajutorare un librar cu

²³ A fost dezvelită în cadrul unei ceremonii prilejuită de împlinirea unui secol de la înființare.

²⁴ *Asociația Internațională a Muncitorilor*, cunoscută sub genericul *Internaționala I-a*, a fost înființată la Londra, în 28 septembrie 1864 și condusă de către Karl Marx și Friederch Engels care i-au întocmit statutul și au redactat principalele documente.

aceleași convingeri politice, încercând fără succes să obțină confirmarea oficială a statutelor, au fost nevoiți să se retragă din conducere. Deși, în această perioadă, au avut loc 8 adunări generale, nu au fost obținute rezutatele dorite. (Alfold, 1972, p.3)

La sfârșitul lunii ianuarie 1872, a fost definitivat noul statut în care a fost înscrisă ca idee dominantă a organizației, ajutorarea materială a membrilor săi, dar activitatea culturală a fost orientată și spre activități politico-educative. Astfel, programele duminicale începeau cu o conferință *pe probleme muncitorești*, urmată altele pe teme literare sau tehnice și spectacole artistice, încropite cu participarea unor invitați. Au fost deschise cursuri de cultură generală pentru tineret și creată prima bibliotecă muncitorească, o formație corală și o echipă de teatru (E. Gluck, Al. Roz, 1982, p.17).

După anul 1873, informațiile despre organizație au fost din ce în ce mai puține, astfel că în 1876, Adunarea generală a hotărât autodizolvarea. Totuși, după doi ani, la 20 ianuarie 1878, ea s-a reînființat, sub președenția lui Ludovic Schrodț, un adept al marxismului, dar fără succesul scontat.

Clădirea din Piața Catedralei nr. 5

(colț cu strada E. Gojdu)

Imobilul cu parter și două nivele a fost construit la sfârșitul secolului al XIX-lea pe colț cu strada Em. Gojdu. Fațadele sunt austere, lipsite de elemente decorative. Spre piață, la mijlocul clădirii se află intrarea pietonală și balcoanele dispuse simetric, deschise, cu balustrade metalice. Deasupra streșineii au fost ridicate două aticuri vălurite cu rol funcțional și ornamental, tăiate de mici ferestre dreptunghiulare pentru iluminat podul. Parterul, în parte organizat pentru comerț, (prăvălii și depzite la subsol) este decorat cu bosaje geometrice.

Locuința lui Andrei Cervencovici

În unul din apartamentele etajului întâi, a locuit în ultimii ani ai vieții Andrei Cervencovici (1923 - 2007), fost prim - secretar al Comitetului Județean Arad al PCR (1971 -1977), președinte al Consiliului Județean Arad, ambasadorul României la Aman capitala Iordaniei până la pensionare. Slovac originar din Nădlac, după absolvirea școlii în localitatea natală, Andrei Cervencovici a lucrat ca maistru în construcții la Combinatul Siderurgic din Hunedoara de unde a fost transferat în structurile superioare ale Partidului Comunist Român.

Locuința scriitorului Gheorghe Schwartz

În imobil locuiește Gheorghe Schwartz (n. 16 septembrie, 1945, Lugoj), profesor universitar, filozof și jurnalist, decan al Facultății de Științe Umaniste și Sociale, unul din cei mai productivi prozatori români contemporani. Fiul profesoarei de pian Maria – Mariana și al funcționarului Eugen Schwartz, s-a stabilit la Arad, ca profesor (specialist în defectologie), apoi director la Școala Specială (strada Căpitan Ignat). În perioada 1990-1992, a fost redactor șef-adjunct al revistei arădene Arca, Consilier-șef la Inspectoratul județean pentru cultură, Consilier la Ambasada Română din Germania (Bonn 1992-1993). Laureat a numeroase premii și alte distincții literare, Gheorghe Schwartz a debutat editorial în revista *Familia* (Oradea), cu două piese scurte (1969) apoi la Timișoara, cu romanul Martorul (1972). Cunoscându-l, te izbește la acest om modestia dublată de un umor șarmant care stăruie pe autoironie și scurte întâmplări hazlii. În ampla sa operă Gheorghe Schwartz mai puțin obsedat de experiența personală, inventează situații și personaje, reconstituie epoci și le proiectează în plan parabolic. Abandonând narațiunea tradițională, construiește cicluri romanești în formule narative proprii în care analiza psihologică și ficțiunea se amestecă cu documentul istoric. Provoacă imagini caleidoscopice ale unor lumi vechi, proza sa devenind altfel de ferestre ale timpului redat academic în istoriile oficiale. Chiar dacă, nu se bucură de răsfățul publicului arădean și implicit al administrației locale, acest titan al literaturii românești contemporane, este cel care a făcut prima importantă apropiere de Europa Centrală, printr-o vocație cu deschidere spre universal (Gh. Mocuța, 2013, p.261-272).

Soția scriitorului Gheorghe Schwartz a fost Iuliana Petrian (1946 – 2011), poetă și prozatoare cu o largă deschidere lirică. Membră a Uniunii Scriitorilor (1994) și distisă cu mai multe premii literare Iuliana Petrian scrisă literatură pentru copii, povești active, menite să le provoace fantezia (Gh. Mocuța, 2013, p.221).

Clădirea din Piața Catedralei nr. 6

Fațada clădirii cu parter și etaj, edificată la sfârșitul secolului al XIX-lea, se încadrează în arhitectura barocă a pieței Simetria este dată de poarta carosabilă, deschisă boltit pe mijlocul imobilului. Decorațiunile fațadei, sunt concentrate mai ales în jurul ferestrelor dreptunghiulare. Absența spațiilor comerciale, bosajele parterului cu balconul deschis de la etajul întâi o individualizează printre celelalte clădiri.

Atelierul sculptorului Mihai Păcurar

În perioada () clădirea a adăpostit atelierul sculptorului Mihai Păcurar (n. Arad) expresionist în “*vocabular și procedee*”(H. Medeleanu, 1996, p., 116), Mihai Păcurar care se concentrează mai ales, asupra trăsăturilor fundamentale ale omului, pe care-l redă în ipostze tragice: chinuit, amputat, torturat, astfel că personajele oferă un spectacol inedit de atitudini și trăiri. În unele lucrări, atât în lemn cât și în piatră, fără să cadă însă în caricatural, exagerează chiar până la bizar, trăsăturile figurii. Asemenea aspecte, ce conduc la concepte arhaice din statuară, sunt întâlnite la ansamblul sculptural *Strămoșii* din Șiria, la monumentele realizate în taberele de creație, dar mai ales în sculpturile din lemn. Opțiunea figurativă pare să fie categorică, la fel ca și predilecția pentru formele pline de vigoare, tratate până la obsesie în tema cuplului cu toate conotațiile sale: erotice, matrimoniale, de fertilitate, etc. Trecut prin experiența unei bogate activități expoziționale, a Taberelor de sculptură, unde a lăsat lucrări de referință, *Mihai Păcurar*, onorează importante comenzi de monumente pentru spațiul public sau instituții, cu deosebire portrete. Ca profesor la Liceul de artă *Sabin Drăgoi* din Arad, are o contribuție majoră la formarea noilor generații de artiști, realizând împreună cu elevii săi lucrările monumentale din parcul arădean *Europa*. A fost prezent cu sculptură, în expoziții personale și colective sau simpozioane: la Cluj-Napoca 1982), Arad (1983), St. Cyprien (Franța, 1992), Budapesta (1994), Căsoaia, Ineu și altele. La mijlocul drumului său *Mihai Păcurar* anunță o operă durabilă, care încă nu este dezvăluită deplin. La Căsoaia a participat într-o singură ediție a taberei.

Clădirea din Piața Catedralei colț cu Strada Ion Russu Șirianu

Clădirea formată din parter și un etaj a fost construită în 1897, după planurile proprietarului, arhitectul Ludovic Szantay. Conceput în forma literei *L*, cu latura mai lungă, spre strada Ion Russu Șirianu, edificiul a fost amenajat la parter cu spații comerciale și locuințe. La etaj, în partea dinspre stradă locuia proprietarul, spațiul din curte, preăzută cu un balcon continuu mărginit cu balustradă din fier forjat, fiind apartamentat pentru închiriere. O poartă pietonală cu două canate, aflată pe strada Ioan Russu Șirianu (Aulich Lajos ut), asigură accesul locatarilor în imobil. Ea se deschide spre o gfalerie artistic lucrată, care comunică cu treptele din marmură ale scării ce duce la etaj. Acolo, în partea dinspre Piața Catedralei, se afla marea încăpere, desfășurată de-alungul întregii fațade, segmentată prin două mari

glasvanduri, unde se afla biblioteca, arhiva și biroul de lucru al arhitectului Ludovic Szantay, proprietarul întregii clădiri (Lanevschi, 2011, p.35).

Redacția ziarului *Tribuna Poporului*

În acest imobil, timp de trei ani (1897 – 1900), a fost redacția ziarului *Tribuna Poporului*, într-un spațiu greu de identificat astăzi, închiriat de la proprietar, arhitectul Ludovic Szantay ²⁵.

În semn de aducere aminte, fațada dinspre strada Ioan Russu Șirianu este marcată cu o placă memorială din zamac, a cărei text scris în relief, amintește că: *In această clădire a fost sediul ziarului Tribuna Poporului, condus de Ion Russu Șirianu*. Primul număr al acestui ziar românesc a apărut în Arad, miercuri 1/13 ianuarie 1897, fiind tipărit la Orăștie. Prin acest nume, se amintea, contopirea a două publicații sibiene *Tribuna* (1884) și *Foaia Poporului* (1892), semnificând continuarea cu forțe noi a unei moșteniri culturale și politice de înnoire a tacticii de susținere a cauzei naționale române (Aurelia Bunea, 1977, p. 145). Proprietar și editor al cotidianului a fost Aurel P. Bardianu, sprijinit de Ion Russu Șirianu – redactor responsabil, și Gheorghe Moldovan- administrator. Întemeierea ziarului și apoi menținerea lui, au cerut sacrificii materiale, cheltuielile depășind în mod constant încasările. Apariția a putut fi posibilă cu ajutorul fondurilor din România, asigurate Partidul Național Liberal prin Ion Bianu și Eugen Brote (Aurelia Bunea, 1977, p. 145) dar și prin contribuția prin scris și financiara lui: Vasile Lucaciu, Vasile Mangra, Roman Ciorogaru, Sava Raicu, Traian Vățian, Nicolae Oncu, Mihai Veliciu, Traian Mager și mulți alții. Prin coloanele sale publicația a promovat ideea unei politici naționale care să fie subordonată exclusiv aspirațiilor de libertate și unitate națională, urmând să dea ca sens acestei activități nu doar pentru schimbarea unui guvern ci să realizeze emanciparea națională, pe baze sigure și durabile (L. Mihuț, 2011, p. 312). Începând cu numărul 4 din 9/21 ianuarie 1897, ziarul a beneficiat de tipografia proprie, organizată la Arad. În 1904, ziarul și-a schimbat numele în *Tribuna*, iar în 1909, redacția, editura și tipografia s-au mutat în casa lui Nicolae Oncu de pe strada Mihai Eminescu nr. 37, numit *Palatul Tribunei*.

Sub conducerea lui Ion Russu Șirianu, cotidianul a devenit purtătorul de cuvânt al curentului politic cunoscut în istorie sub numele *noul activism*, dezvoltat după *Memorandum*.

²⁵ La această adresă au rămas până în 15/27 octombrie 1900, când redacția s-a mutat pe strada Mihai Eminescu nr. 17, unde era Banca Victoria, apoi într-o casă veche, cumpărată, la nr. 37, unde în 1909, s-a inaugurat Palatul Tribunei.

Personalitate dinamică, cu preocupări diverse, ziarist, scriitor, traducător, om politic, Ioan Russu – Șirianu, s-a născut la Șiria, dintr-o familie de meseriași. Mama s-a, Maria, era sora lui Ioan Slavici, iar Vintilă Russu – Șirianu, fiul său. După absolvirea în Arad a Școlii Normale, s-a stabilit în București, unde și-a făcut ucenicia de redactor, în colectivul ziarelor: *Lumina pentru toți* (1885) și *Românul* (1886-1891) înființat de C.A.Rosetti (1816-1885). Mai lucra ca pedagog la o școală de institutori și profesor la un așezământ particular.

În 1891, întorcându-se în Transilvania, a continuat să susțină crezul politic al lui Ioan Slavici la *Tribuna* din Sibiu (1891-1896) și *Tribuna Poporului* (1897) din Orăștie, ziar adus după foarte scurt timp la Arad. deschizând astfel perspectiva acestui oraș de a deveni centrul politic și cultural al românilor din Transilvania. În 1905 la Chișineu Criș a fost ales deputat în Parlamentul maghiar. După 12 ani de intensă activitate la *Tribuna Poporului*, nume schimbat pe parcurs în *Tribuna*, s-a reîntors la București, unde a încetat din viață la 24 decembrie 1909, în plină forță creatoare. la vârsta de 45 de ani.

Ioan Russu – Șirianu, a fost un ziarist talentat și un combatant hotărât pentru drepturile românilor ardeleni prin impulsivitatea reluării activismului politic de către Partidul Național Român. Talentul oratoric și orientarea sa politică democratică, atașa mulțimile la cauza națională. A semnat articole politice dar și nuvele, povestiri, pagini memorialistice, recenzii și cronici dramatice, o parte din scrierile sale literare fiind publicate în volumul *Moara din vale* (1894), iar altele postum²⁶.

Locuința și atelierul arhitectului Ludovic Szantay

Fiu de dulgher, Ludovic Szantay (1872-1961) s-a născut în Arad, unde a urmat și primele clase de școală. După absolvirea liceului la Budapesta s-a înscris la Politehnica din Zurich, specializându-se în arhitectură. Reîntors la Arad, și-a deschis, în 1897, propriul atelier de creație, în casa proiectată de el însuși. În scurt timp, tânărul arhitect se face cunoscut și câștigă notorietate în oraș, devenind membru în numeroase asociații culturale și profesionale. Paleta sa constructivă cuprinde atât case familiale, cât și edificii economice, tehnice, culturale și religioase, comanditari fiind din toate etniile și categoriile sociale, așa cum sunt imobilele de pe străzile: Mihai Eminescu nr. 3 (1902), Decebal nr. 14

²⁶ Cornel Lazăr, administratorul Tipografiei Diecezana, din Arad, a fost condamnat, în 1912, la 3 zile închisoare de stat și plata unei amenzi de 10 coroane, pentru că a editat Iobăgia lui I.R.Șirianu. Procesul a avut loc la Oradea (Președintele Curții-Korn, procuror-Madvegy, avocat-Aurel Lazăr)

(1902), Ilarie Chendi nr.9 (1903), Bulevardul Revoluției nr.57 (1903), Biserica Evanghelică (1905), Horia nr. 3 (1906)²⁷, Palatul Cultural (1911-1913) și multe altele. După inaugurarea Palatului Cultural, s-a scris despre Ludovic Szantay, că: *realizând această capodoperă, chiar dacă ar fi proiectat numai această singură clădire, ar fi fost suficient pentru ca numele lui să fie citat printre personalitățile de seamă ale Aradului*²⁸.

Locuința artistului fotograf și cinefil Virgil Jireghie

Absolvent al Facultății de Geologie-Geografie și al Institutului de Artă Teatrală și Cinematografică I.L.Caragiale din București, cu studii post universitare de montaj film și televiziune Virgil Jireghie (n.Chișinău, 1942) este documentarist (redactor TV), cadru didactic, cineast, fotograf, mentor recunoscut de suficiente generații. În doctrina estetică dezvoltată de Virgil Jireghie, se simt atât cunoștințele universitarului, dar și vasta experiență din domeniul acestei arte vizuale, fiind perceput ca un protestatar care se ridică vehement împotriva imaginii clasice, academice. În loc să surprindă veridic portrete, atitudini, peisaje, etc., Virgil Jireghie înlocuiește imaginea preexistentă în mintea noastră, cu reprezentări elaborate după propriile criterii artistice. S-a consacrat, prin limbaj originalul în care sunt folosite tehnici diferite și ca un nuanțat observator al cotidianului. Prin așa zisa metodă a solarizării, Virgil Jireghie exaltă puternic latura antiraționalistă, abstractă a artei. Ajudat de posibilitatea computerizării imaginii, folosind filtre care descompun și recompun lumina, artistul prezintă alte înfățișări și interpretări ale realului, împingând imaginația într-o lume paralelă, aparent neverosimilă. Imaginile clasice, sunt substituite cu altele, ale căror contururi imprecise și mișcătoare sunt în devenire, stimulând imaginația. Asemenea impresioniștilor, Virgil Jireghie, identifică lumina pură față de strălucirea reflectată sau descompusă spectral, transfigurând astfel realitatea. În felul acesta, subiectele alese devin picturale, încărcate de nuanțe, cu o anecdotică interioară și subtilă vitalitate. Culorile perfect asortate dau adâncime imaginii, iar contrastul, scoate în evidență subiectul exprimat prin metafore

²⁷ Pe fațada așa numitului *Palat Szantay*, de pe strada Horia nr. 3, a fost dezvelită în 23 noiembrie, 2011, o placă comemorativă cu numele lui Lajos Szantay, arhitect care a avut o contribuție deosebită la dezvoltarea urbanistică și culturală a Aradului. Placa din marmoră albă, concepută de SC Modular SRL și realizată în relief de SC Eterna Grani-Mar SRL, poartă următorul text: *In memoriam / Szantay Lajos / 1872-1961 / Arhitect de seamă al Aradului / Arad Jelentos Muepitesze / Arad's outstanding architect / Primăria Municipiului Arad, 2011.*

²⁸ Despre Ludovic Szantay, vezi: Lanevschi, Arad, 2011.

inspirate. De aceea, într-un anumit sens fotografiile sale pot fi asimilate atât picturii cât și poeziei.

Clădirea din Piața Catedralei nr. 9

Casa de raport alcătuită din parter și două nivele a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888). Zidurile fațadei sunt simple, tencuite, dar lipsite în totalitate de elemente artistice. Simetria clădirii este asigurată de poarta boltită, monumentală, carosabilă și balcoanele deschise cu balustrade metalice din bare paralele. Acoperișul cu scurgere spre piață este mascat în parte de un atic dreptunghiular care asigură și iluminarea podului.

Sediul Centrului de Cercetare a Literaturii Argeziene

La 21 mai 2009, în clădirea din Piața Catedralei nr. a fost inaugurat Centrul de Cercetare a Literaturii Argeziene, instituție creată pe fondul donației de cărți și manuscrise Doina și Barău T. Argezi. La evenimentul cultural organizat de Institutul de Studii și Cercetări *Vasile Goldiș*, în parteneriat cu Academia Română și Fundația Națională pentru Cultură și Artă din București, au participat alături de oficialități ale municipiului Arad, cadre didactice, cercetători, scriitori și oameni de cultură din România, Republica Moldova, Franța, Suedia, Germania, Serbia și Ungaria. Oferta Universității de Vest *Vasile Goldiș* din Arad, pentru o mai bună cunoaștere a literaturii argeziene, constituie un act de mare responsabilitate, pentru formarea viitoarelor personalități ale societății românești (Gencăraș, Man, 2012, p. 9).

Membru al Academiei Române (1955), distins cu înalte titluri onorifice ale țării, Tudor Argezi a lăsat o operă literară deosebit de bogată și diversă: proză, versuri, pamflete, articole cu caracter social-politic, impunându-se ca o personalitate pentru noutatea limbajului său poetic. La vârsta de 85 de ani era considerat ca poet național, opera sa literară fiind tradusă în 50 de limbi. În semn de prețuire, Universitatea de Vest *Vasile Goldiș*, i-a dat, în urmă cu mai mulți ani, Bibliotecii Centrale Universitare din Arad, numele *Tudor Argezi* această prestigioasă instituție găzduind și o expoziție permanentă cu manuscrise inedite ale marelui scriitor. Crearea acestei instituții, răspunde astfel marelui interes pentru valorificarea moștenirii culturale a acestui titan al literaturii românești, a cărui creație artistică desfășurată pe mai mult de șapte decenii, cuprinde peste 60 volume.

Locuința familiei Maria Marieta Gavra (Sălăjan)

Lector universitar la Institutul Pedagogic Superior din Szeged (Ungaria), Maria Marieta Gavra (n. Turnu, 1957), erudită în domeniul

limbii, culturii și civilizației românești, s-a făcut cunoscută prin multitudinea de proiecte, adresate mai ales tineretului. Majoritatea dintre ele au fost finalizate prin diverse manifestări culturale - științifice organizate în scopul dezvoltării sentimentului identitar la românii de pretutindeni, fiind susținute la Paris, Bruxelles, Phoenix (Arizona-SUA), Berlin, Leipzig, Viena și în alte centre universitare. Ideile sociale, culturale și ecologice au fost remarcate și cu prilejul prezentării în perioada 2008-2010 a serialului radiofonic bilunar la unul din posturile reprezentative din prestigiosul centru universitar ungar - Szeged. Tematica largă și actuală, cu referire la trasee turistice semnificative, femei de excepție sau ipostaze inedite ale creatorilor români, a constituit puncte de interes pentru un larg segment de ascultători.

În Arad, Maria Marieta Gavra este amintită în literatura de specialitate ca maestră a sportului, care în perioada 1975-1980 a dominat la nivel mondial întrecerile de tir cu pistolul. Este multiplă campioană națională, recordmană și dublu medaliată la Campionatele Europene (1976, 1978).

Claudia Gavra (n. Arad, 1987), fiica Marietei, este jurnalist în Arad.

Clădirea din Piața Catedralei colț cu Strada Ecaterina Teodoroiu

Imobilul eclectic cu elemente neobaroce, este compus din parter cu deschideri în arcade cu destinație comercială și etaj. De remarcat este feronieria bolților, bogat elaborată din fier forjat. Peste fațadele tencuite, au fost aplicate ornamente, care se regăsesc atât în jurul ferestrelor cât și intermediar. La colț, un balcon exterior, cu balustrade metalice, și aticul vălurit, completează esteticul fațadei dinspre piață. Într-un medalion sunt înscrise însemnele masonice ale constructorilor: echerul, compasul, teul și altele.

Locuința familiei Milan Tabacovici (Tabacovic)

La începutul secolului al XIX-lea, Eftimie Tabacovici (Jeftimie Tabacovic), era un prosper negustor de lemne din Tyukovetz²⁹. Fiul său Iovan (Jovan), a devenit frizer-tămăduitor, recunoscut pentru tratamentele unor afecțiuni aplicate prin metodele medicinei populare. Stabilindu-și locuința în cartierul Sarkad (Drăgășani), pe strada Pescarilor, nr. 40, împreună cu soția Eufrosina, au adus pe lume opt copii – cinci băieți și trei

²⁹ Cartier central al Aradului, lângă Mureș, delimitat azi de străzile Gheorghe Lazăr, Bulevardul Revoluției și Palatul administrativ.

fete, cărora au reușit să le dea o educație aleasă. Băieții au absolvit studiile superioare în diferite domenii: Alexandru (Aleksandar) și Milan – arhitectura, Jovan – medicina, Dura – dreptul iar Dușan – școala superioară de comerț. Cel mai înzestrat dintre toți a fost Alexandru Tabacovici (1856-1880), care beneficiind de o bursă *Matica srpskaa*³⁰, a studiat arhitectura la Viena, având și preocupări din domeniul artelor plastice și ale literaturii. Deși s-a stins din viață la vârsta de 34 ani, realizările sale sunt numeroase, păstrate în arhiva familiei, așa cum sunt: proiectul unui palat renescentist destinat ca reședință a Mitropoliei sârbe din Sremski Karlovci, numeroase picturi, printre care, tabloul în ulei Samson și Dalila, două piese de teatru și o nuvelă rămasă în manuscris.

Milan Tabacovici (1860 – 1946), a urmat școala confesională de pe lângă Biserica Sârbească (Arad-Centru) și liceul din Arad, după absolvirea căruia, a lucrat pe șantierul de construcții a cazărmilor militare austro-ungare de la Busovaca (Bosnia) și în biroul de proiectare al arhitectului Edmund Pech. După absolvirea Secției de arhitectură a Facultății Tehnice din Budapesta (1888), cu o bursă a Camerei de Comerț și Industrie din Arad, a călătorit timp de doi ani pentru documentare, în marile orașe din Germania, Italia, Franța. Reîntors în Arad (1904), a lucrat ca proiectant - antreprenor și profesor de desen tehnic la Școala de Arte și Meserii din Arad. Datorită profesionalismului și calităților sale umane, Milan Tabacovici, s-a bucurat de stimă și respect, fiind ales președinte al Uniunii Arhitecților din Arad și consilier municipal în mai multe mandate. Meritorie este și preocuparea lui pentru *sportul minții* fiind unul din fondatorii Clubului de Șah arădean. Timp de patru decenii, Milan Tabacovici, a fost un reprezentant marcant al comunității sârbe din Arad, ca enoriaș și membru în Comitetul parohial al Bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel Împreună cu fiul său George (Dorde) Tabakovic, , a realizat în 1927 schița pentru capela-monument un memorial pentru cei 4317 civili sârbi care au pierit în lagărul de concentrare din Cetatea Aradului din timpul Primului Război Mondial.

³⁰ Înființată la Budapesta în anul 1826, Matica Srbska, a fost cea mai veche și cunoscută instituție de cultură, educație și științifică a sârbilor. Reunind importante forțe materiale și spirituale, Matica Srbska a militat alături de Biserica Ortodoxă Sârbă, pentru păstrarea identității naționale. Participarea arădenilor la activitatea ei a fost continuă și cu urmări evidente. Populația sârbă de aici a fost de altfel prima care a dezvoltat în cadrul acestei instituții, fundații cu destinație culturală (Cerovic, 2007, p.371-372).

În 1930, Milan Tabakovici a părăsit orașul natal, emigrând, la Novi-Sad (Serbia), unde a locuit împreună cu întreaga familie, până la vârsta de 86 ani, fiind înmormântat în cimitirul Almasko Groblje din localitate.

Opera sa arhitecturală este imensă. Timp de cinci decenii, a proiectat și construit clădiri cu destinații diverse și pe o largă arie geografică, dintre care cele mai multe se găsesc în Arad: Palatul Sârbesc, Palatul Neuman (1891), Palatul Cenad, Colegiul Economic, Palatul Societății Agricole, Cazarma Unității de Cavalerie (Calea Victoriei), Ansamblul arhitectural pentru Biserica Romano-Catolică, Teatrul de Vară, Școala Românească de Fete și internatul școlii, Clădirea Palatului *Tribuna*, Casa Rosenberg, Internatul școlii de învățători din Arad, Loja zidarilor liberi, etc.

Unul din cei cinci copii ai săi, Dorde (George) Tabakovici (1897-1971) după absolvirea studiilor de arhitectură la Budapesta și Belgrad, a lucrat la Paris, apoi la Arad, în atelierul de proiectare al tatălui său, până în 1927, când a plecat la Novi-Sad.

Un alt fiu, Ivan Tabacovici (1898-1977), a studiat pictura la Budapesta, Zagreb și Munchen, fiind considerat azi, unul din cei mai importanți pictori sârbi ai secolului XX. În semn de recunoaște a activității sale artistice, în 1974, a fost ales membru al Academiei Sârbe de Științe și Arte.

Pentru cinstirea memoriei arhitectului Milan Tabakovici și a fiilor: Dorde Tabakovici (arhitect) și Ivan Tabakovici (pictor), Societatea Arhitecților din Novi Sad (Serbia) a fixat în 2005, o placă comemorativă din marmură albă, pe fațada casei din Piața Catedralei nr. 10 (colț cu strada Ecaterina Teodoroiu) în care a trăit această prestigioasă familie arădeană. Ea atrage atenția prin textul înscris în limba română și sârbă că: *În această casă au trăit cunoscuții / artiști arădeni și novosădeni³¹ / Milan Tabacovici / arhitect / Dorde Tabacovici / arhitect / Ivan Tabacovici / pictor. У овој кући су живели познати / арадски и новосадски уметници / МИЛАН ТАБАКОВИЋ / АРХИТЕКТА (1860-1946) / ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ / АРХИТЕКТА (1897 - 1971) / ИВАН ТАБАКОВИЋ / СЛИКАР (1898-1977) / Друштво архитеката Новог Сада / октобар 2005. године.*

³¹ Din localitatea Novi Sad, capitale provinciei Voivodina (Serbia)

Clădirea din Piața Catedralei nr. 12

Colț cu strada Ștefan Cicio-Pop

Imobil fațade austere, compusă din parter organizat pentru comerț și apartamente la etajul I. Înfațișarea modestă și sobră este asigurată de stilul baroc provincial, păstrat intact, inclusiv acoperișul, până în zilele noastre

Clădirea din Piața Catedralei,

colț cu străzile Ștefan Cicio-Pop și Vasile Goldiș

Construit la sfârșitul secolului al XIX-lea, inițial doar cu spații comerciale la parter, imobilul a suferit transformări prin ridicarea târzie a unui etaj destinat locuințelor. Turnul de colț și bow-window-ul de sub el, aduc clădirii o notă de originalitate, îmbrăcând elementele stilului eclectic ale anilor 1900, în mare vogă în Arad. Sobrietatea este dată de cele două fațade asimetrice dar unitare arhitectural, legate prin turnul central așezat pe un soclu dreptunghiular care face corp comun cu construcția.

Anexa 1

Conspectul speciilor lemnoase din Piața Catedralei

(14 dendrotaxoni)³²

Berberis vulgaris L. ‘Atropurpurea’ – dracilă cu frunza roșie; *Hibiscus siriacus* L. – zămoșiță de Siria; *Juniperus scopulorum* Sarg ‘Skyrocket’ – ienupăr rachetă; *Juniperus sp.* – ienupăr; *Kerria japonica* (L.) DC. – keria; *Laburnum anagyroides* Medik. – salcâm galben; *Lonicera japonica* Thumb. – caprifoi japonez, mâna Maicii Domnului; *Lonicera nitida* E.H.Wilson – caprifoi târâtor; *Malus floribunda* Siebold ex Van Houtte – măr ornamental; *Salix alba* L. – salcie albă; *Symphoricarpos albus* (L.) S.F.Blake – carmâz; *Thuja occidentalis* L. – tuia; *Tilia cordata* Mill. – tei pucios, tei cu frunza mică; *Tilia platyphyllos* Scop. – tei cu frunza mare; *Tilia tomentosa* Moench. – tei argintiu.

³² Identificarea dendrotaxonilor din anexele 1 și 2 a fost făcută de ing. dr. Ioan Don Directorul Grădinii Botanice “Pavel Covaci” din Macea, în anul 2013.

**Conspectul speciilor lemnoase din
Grădina decorativă a Bisericii Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul
(26 dendrotaxoni)**

Buxus sepervirens L. – cimișir; *Campsis radicans* (L.) Seem ex Bureau – trâmbiță; *Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murray bis) Parl. – chiparos de California; *Ficus carica* L. – smochin; *Forsythia suspensa* (Thumb.) Vahl – forsiție, ploaie de aur; *Kerria japonica* (L.) DC – keria; *Ligustrum ovalifolium* Hassk – lemn câinesc; *Lonicera japonica* Thumb. – caprifoi japonez, mâna Maicii Domnului; *Magnolia x soulangeana* Soul.-Bod. – magnolie; *Magnolia stellata* (Siebold % Zucc.) Maxim. – magnolie stelată; *Philadelphus coronarium* L. – lămâiță, iasomie; *Photinia x fraseri* Dress (Ph. glabra x Ph. serrulata) ‘Red Robin’ – fotinia; *Picea abies* (L.) H.Karst. – molid; *Picea pungens* Engelm ‘Argentea’ – molid argintiu; *Pladycladus orientalis* (L.) Franco – arborele vieții, tuia, biota; *Prunus avium* (L.) L. – cireș; *Prunus cerasifera* Ehrh. ‘Pisardii’ – corcoduș cu frunza roșie; *Prunus persica* (L.) Batsch. – piersic; *Syringa vulgaris* L. – liliac, iorgovan; *Taxus baccata* L. – tisă; *Thuja occidentalis* L. – tuia; *Tilia cordata* Mill. – tei pucios, tei cu frunza mică; *Tilia platyphyllos* Scop. – tei cu frunza mare; *Tilia tomentosa* Moench. – tei argintiu; *Viburnum opulus* L. var. *opulus* – călin; *Wisteria sinensis* (Sims.) Sweet. – glicină.

Anexa 3.

Adunarea socialiștilor din Arad

(Tribuna, 28 oct/10 nov 1908, p. 3-4)

Eri, duminică după amiazi la 3 s-a ținut adunarea socialiștilor din Arad, în pața Tokoly, în fața Catedralei noastre.

O mulțime mare de muncitori din arad au luat parte. La trei fix, românii au venit plecând din cafeneaua Vas³³ corporativ la locul adunării. Între ei erau domnii deputați dr. Ioan Suciu și dr. Ștefan Cicio-Pop, d-nii Ioan Russu-Șirianu, Sever Bocu, Vasile Pap, dr. Iustin Marșieu, dr. Romul Velici, Gheorghe Purcariu, dr. Teodor Pop, I. Olariu, dr. Aurel Novac, Iosif Moldovan, Ioan Vancu, dr. Laurente Luca, dr. A. Ciavici, C. Savu, etc. Sosirea lor a fost primită cu entuziasm. Adunarea a fost prezidată de dl. Ludovic Băbuș, tipograf (un român gr. cat. din Sătmăr). El citește, în fața unui mare număr de polițiștipostați înaintea tribunei, hârtia de la poliție prin

³³ Se afla în incinta Hotelului Ardealul (Crucea Albă).

care se dă concesiune pentru adunare, nu însă și pentru retragere³⁴ și nu se permit decât discursuri în limba maghiară (socialiștii ceruseră să se poată vorbi în românește). Măsura aceasta este huiduită violent.

Ia apoi cuvântul secretarul socialiștilor, dl. Varga Ferencz. Vorbește cu verva și cu violența care caracterizează luptele socialiștilor. Muncitorii îl întrerup mereu cu vociferări zgomotoase ca acestea: *În streang cu Andrassy*³⁵! *Jos cu șarlatanul de Appony*³⁶! *Trebuie uciși ziua în amiazi! Vom apuca ciomegele!* etc.

Oratorul spune la sfârșit că biroul adunării a făcut apel, în scris, către toți deputații cu locuința în Arad, să se prezinte în această adunare și să facă confesiune înaintea poporului, despre credințele lor referitoare la sufragiul universal. Astfel – zice – ne-am adresat lui Barabas Bela (zgomot mare. *Unde-i mișelul? Unde-i șarlatanul?*) dar fanfaronul acesta care a prostit ani de zile publicul din Arad, care plângea prin întruniri de durerile poporului, care ținea discursuri prin gări ungarilor din Gyoma și Mezőtur cu fraza vin din Golgota³⁷, azi nu e aici și nici n-a ținut măcar să dea răspuns invitării poporului.

Al doilea căruia ne-am adresat este deputatul Aradului Muller Karoly (zgomot mare, potop de insulte). Acesta bea undeva rachiu prin vreo cârciumă. Nici acesta n-a răspuns.

Ne-am adresat apoi deputaților naționaliști³⁸ (aclamațiuni entuziaste). Dintre aceștia vă pot vesti că deputatul Iosășelului, dl. Nicolae Oncu, și-a scuzat absența prin boală, iar deputatul Radnei, dl. Vasile Goldiș, ne-a trimis o scrisoare pe care ne-a rugat să o citim în adunare (citește scrisoarea). În scrisoare, dl. Goldiș făgăduiește solemn că va lupta din toate puterile sale pentru sufragiul universal, direct, secret și egal (aclamațiuni puternice).

Ne-am mai adresat apoi – continuă oratorul – și d-lui deputat dr. Ștefan C. Pop (ovații), care a avut bunătatea să se și prezinte în adunare și pe care îl rugăm să ia cuvântul (aclamațiuni)

³⁴ Retragerea cu torțe.

³⁵ Ministrul de Interne, autorul Legii votului plural.

³⁶ Ministrul cultelor și instrucțiunii publice, autorul unor legi controversate din domeniul școlar.

³⁷ Aluzie la demagogia politică care se folosea de faptul că în 1849, la Arad au fost executați trei generali din armata revoluționară maghiară

³⁸ Termenul de naționaliști, folosit și în alte documente, desemna în epoca, fruntașii și membrii Partidului Național Român (PNR) din Transilvania.

Deputatul național dr. Șt. C. Pop, urcă între ovațiile adunării tribuna roșie și rostește o cuvântare care stârnește o mare însuflețire. Ne-a fost dat să vedem și spectacolul acesta, ca acel Ștefan Pop, care înainte cu tresprezece ani era amenințat cu primejdia vieții de a ieși în stradă, strada să îl poarte în ovații pe umăr³⁹. Își termină discursul lung și însuflețit cu confesiunea de a lupta cu neclintire pentru votul universal.

Secretarul Varga invită apoi – aflând că e în adunare pe deputatul național dl dr Ioan Suciu, la tribună.

Apariția dl Suciu potențează entuziasmul. Dl. Suciu face o reprivire istorică asupra evoluției ideii democratice. Amintind de revoluția lui Dosza, atinge o coardă simpatică a socialiștilor. Spune că va trebui să se desfășoare energia strămoșilor dezmoșteniților de azi, pentru a sfărâma lanțurile în care sunt ferecați. Face mărturisirea că în lupta aceasta nu va cunoaște nici un moment de răgaz până la definitivă izbândă (ovațiuni puternice).

A urmat apoi socialistul dr. Vadasz Armand, care spune că mâine va răsune de-a lungul țării ungurești vestea că în Arad s-a vândut țara. Atât numai e regretabil că prețul l-a încasat deja demult banda de la putere.

Cel din urmă vorbitor a fost secretarul Varga, care citește moțiunea. În moțiune se votează mulțumită și recunoștință deputaților români asigurându-i de sprijinul necondiționat al muncitorimii.

Adunarea s-a încheiat la 5 și un sfert.

Anexa 4

Pentru câștigarea sufragiului universal

(Românul, 21 februarie/5 martie 1912)

1912, martie 5, Arad

La ora 9 și jumătate a.m. muncitorii tuturor breslelor din Arad au părăsit atelierile, grăbind cu toții în piața așa-numită de bucate. Pe la orele 10 mulțimea, care acum număra peste 3000 de suflete, în frunte cu muzica pleacă de aici parcurgând în ordine exemplară strada principală, piața Libertății și strada Forray spre Piața Thokoly⁴⁰, locul unde avea să se țină adunarea. Pe întreg parcursul drumului mulțimea în continuu aclama puternic sufragiul universal și striga: *Să piară călăii poporului!; Jos conții și baronii!; Trăiască sufragiul universal, egal, secret și după comune!*. Iar tipografii și ceilalți meseriași români cântau *Marsellieza*, în românește. La

³⁹ Aluzie la la violențele împotriva conducătorilor români din 1892, cu ocazia acțiunii memorandiste.

⁴⁰ Azi Piața Avram Iancu, strada Ioan Mețianu, Piața Catedralei.

orele 10 și jumătate, președintele urcă tribuna și după ce salută mulțimea, explică însemnătatea adunării populare, apoi apoi dă cuvântul primului orator, avocatului dr. A Vadasz, din localitate.

“Furnicile, spune oratorul, cari până acum au umplut atelierile și fabricile în care înmulțeau câștigul capitaliștilor și exploatatorilor și unde lor își făureau lanțuri – azi au grăbit la acest loc, de unde vom sriga ca un singur glas: destul ați supt sângele nostru și v-ați îngrășat din sudoarea noastră! Azi cerem, pretindem și noi drepturi (ovații și strigăte de Jos exploatatorii). În continuare în cuvinte însuflețitoare oratorul îndeamnă pe toți la luptă pentru sufragiul universal (ovații și aplauze)

Al doilea orator îndeamnă muncitorimea să sprijine ziarul *Nepszava*.

Urmează la cuvânt un țăran ungur din Medgyesegyhaza, care în cuvinte înduioșătoare arată suferințele muncitorilor din ținutul acela, din cauza subprefectului, care voiește să înăbușe mișcarea și organizarea lor. Cu toate acestea muncitorii unguri spune oratorul, nu se vor lăsa înfricați, ci cu atât mai tare vor lua și ei parte la lupta pentru câștigarea sufragiului universal.

Mai vorbește un muncitor din *Almaskamaras*, apoi ia cuvântul tipograful român dl. Sava Damian. D-sa vorbește românește și spune că lupta muncitorilor români este foarte grea, fiindcă ei luptă deodată și pentru apărarea naționalității lor (ovații însuflețite). Vrem să fim popor egal îndreptățit ca și celelalte popoare din țară. Vorbirea d-lui S. Damian a stârnit aplauze furtunoase, după care, președintele mulțumește mulțimii pentru că a venit în număr atât de impunător și încheie adunarea.

Bibliografie

1. Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria Municipiului Arad* (PMA).
2. Băran Coriolan, *Reprivire asupra vieții, memorii*, Arad, 2009.
3. Cerovic Ljubivoje, *Un arădean Sava Tekelija, cel mai mare mecena din istoria modernă a poporului sârb*, în volumul *Complexul Muzeal arad, Colecția minorități 3 Arad*, 2005.
4. Cosma Aurel, *Pictura Românească din Banat, de la origine până astăzi*, Timișoara, 1940.
5. Gencărău Ștefan, Man Vasile, *Tudor Arghezi din duhul pământului*, Arad, 2012.
6. Gheorghiu T.O., *Repere ale unei discuții privind locul, scara și tipologia Bisericii Ortodoxe Românești*, în volumul: *Museum Arad, Studii și Comunicări III*, Arad, 1996.

7. Gluck, Eugen, Roz Alexandru, *Aradul muncitoresc*, București, 1982.
8. Kiss Nicolae, *Repertoriul monumentelor din municipiul Arad*, în *Ziridava*, VI, 1976.
9. Lanevschi Gheorghe, *Dezvoltarea urbanistică a Aradului de la începutul secolului al XVIII-lea și până la sfârșitul secolului XX*, în volumul, *Arad, monografia orașului*, Arad, 1999.
10. Idem, *Arh. Szantay Lajos*, Arad, 2011.
11. Mager Traian, *Contribuțiuni la istoria Unirii, 1918-1919*, Jurnal, Arad, 1939.
12. Marinescu A., Talpeș I., Duțu Al., *Pe drumurile biruinței 23 august 1944 - 12 mai 1945, Extrase din jurnalele de operații ale unor mari unități, unități și subunități române participante la războiul antihitlerist*. București, 1984.
13. Medeleanu Horia, *Culoare și formă*, Arad, 1996.
14. Mocuța Gheorghe, *Literatura vestului apropiat. Dicționar bibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor din România filiala Arad*, Arad, 2013.
15. Pădurean Corneliu, *Piețe, târguri și oboare, în Aradul interbelic*, în volumul *Ziridava*, XXIV, Arad, 2005.
16. Simionescu-Rîmniceanu Marin, *Urbanism sau raționalizarea esteticeii municipale*, București.
17. Truță Horia, Demșea Dan, *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad*, Arad, 2008.
18. Ujj Janos, *File din istoria urbanizării Aradului*, Arad, 2011.
19. Vesa Pavel, *Episcopia Aradului, Istorie. Cultură. Mentalități*, Cluj-Napoca, 2006
20. Idem, *Episcopii Aradului, 1706-2006*, Arad, 2007.
21. Ziarele: *Alfold* (1872); *Patriotul* (1945); *Românul* (1912); *Știrea* (1938); *Tribuna* (1908).

